

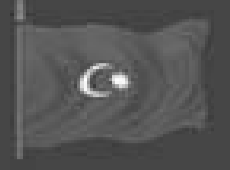
Tarixi müqayisə metodu əsasında M.Kovalevski bütün sosial təzahür-lərin və ictimai institutların genetik qohumluq nəzəriyyəsini - "genetik sosiologiya" sını formalaşdırmışdır. 1895-ci ildə M.Kovalevski "Ailə və mülkiyyətin mənşəyi və inkişafı" oçerkini nəşr etdirir. Müəllif bu əsərində insan cəmiyyətinin qədim dövründə ailə-nikah münasibətlərinin dərin təhlilini vermişdir. P.Sorokin isə nikah institutunu təhlil edərək, onun təkamülündə geniş cinsi azadlığın təcridən normativ məhdudiyətlər yığımına keçməsi nəticəsinə gəlmişdir.

Müəllif haqlı olaraq göstərir ki, ailə institutunun müqayisəli tarixi təhlilini apardıqdan və ənənəvi ailənin həyat tərzini ilə XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinin ailəsini müqayisə etdikdən sonra, o, "ailə böhranı" kateqoriyasını, ilk dəfə olaraq, elmə gətirdi. Bu abstrakt anlayışın empirik göstəricilərinə görə, artıq o zaman nikah və doğum əmsalının aşağı düşməsi, boşanmaların sayının artması, vali-

masına səbəb olması haqqında" fikirlər irəli sürüldü.

Bu dövrdə ailənin üz-üzə qaldığı sosial problemlərin artıq təkamülçü nəzəriyyə əsasında həll olunmayacağı fikri get-gedə üstünlük təşkil etməyə başladı. Bu da, öz növbəsində, ailə institutuna fərqli aspektlərdən yanaşma zərurətini ortaya çıxarırdı. Sosial islahatçılıq prinsiplərini müdafiə edən tədqiqatçılara görə, ailə, həssas

mərhələsi" adlandırılır və bu dövr XX əsrin ilk yarısını əhatə edir. Bu mərhələ çox ciddi sosial antaqonizmlərlə müşayiət olunan global iqtisadi böhran illərinə təsadüf edir. Bu dövrdə müxtəlif statistik informasiyalar toplanmış və təhlil metodları inkişaf etdirilmişdir. Həmçinin, mənəvi dəyər ölçülərini arxa plana keçirən və metodoloji prinsiplərə əsaslanan tədqiqatlar aparılmağa başlamışdır. Burgess

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Ailədə mülkiyyət hüquqları

deyn nüfuzunun sarsılması tendensiyası müşahidə olunur. Alimlər destruktiv karakter daşıyan ailə dəyişikliklərini sənaye cəmiyyətinin funksional qanunauyğunluqları ilə əlaqələndirirdilər.

Türk sosiologiya məktəbində də ailə problemi əhəmiyyətli yerə malik olduğunu bildiren müəllif yazır: "Bu baxımdan, Türkiyədə sosiologiya elminin banisi hesab olunan Ziya Gökalpın fikirləri əhəmiyyət kəsb edir. O, türk ailəsinin inkişaf xətti ilə cəmiyyətdəki dəyişikliklər arasında paralellik olduğunu qeyd edir, türk ailə quruluşunda həm patriarxal, həm matriarxal ailənin izlərinin olduğunu irəli sürürdü.

Ailə sosiologiyasında ikinci mərhələ olaraq, qəbul edilən sosial islahat mərhələsində isə, müqayisəli müşahidə metodu ilə paralel olaraq obyektiv informasiyanı toplamaq vasitələri tətbiq olunmağa başlandı. Sənaye inqilabı ilə paralel olaraq meydana gələn yoxsulluq, uşaq əməyindən istifadə olunması və boşanma kimi ailə quruluşu üçün təhlükə törədən problemlərdən çıxış edərək, "sürətli sosial dəyişikliklər, sənayeləşmə və şəhərləşmənin ailə institutunun zəifləməsinə və ailə birliyinin pozul-

bir quruluşa malik təsisat kimi, üzleşdiyi sosial problemlərin çoxluğu qarşısında müntəzəm olaraq zəifləyir. Sosioloqlar isə, ailənin əsrlərdə davam edən və hər cür şəraitə uyğunlaşa bilən bir təsisat olduğunu, sosial problemlərin ailə rollarının dəyişməsinin vacibliyinə işarə etdiyini qeyd edirdilər.

Bu iki düşüncə tərzini ailə tədqiqatlarında, nəzəri baxımdan olduğu kimi, metodoloji baxımdan da dəyişikliklərin qaçılmaz olduğu zərurətini ortaya qoyurdu.

Sosioloqlar Kontun pozitivizmi kontekstində metodologiyaları inkişaf etdirmək və pozitivizmin qanuniliyini təmin etmək üçün, akademik olaraq, sosiologiya kafedraları yaratmağa başlamışdılar. 1892-ci ildə Çikaqoda, 1894-cü ildə isə Kolumbiyada sosiologiya kafedraları qurulmuş, Albion, Small, Giddens, VVard, Veblen tərəfindən dərslilər yazılmış və jurnal çapına başlanılmışdı ("The American Journal of Sociology"). Bu dövrdə cəmiyyətdəki sosial böhranın təsirlərini azaltmaq məqsədilə ailə və cəmiyyət arasında əlaqə qurulması istiqamətində müxtəlif tədbirlər həyata keçirilirdi".

Üçüncü mərhələ "elmi-tədqiqat

ailə tədqiqatlarına, kiçikhəcmli sosial-psixoloji nəzəriyyələrin formalaşmasına nail olmuşdur. Ailənin "bir-birinə təsir edən fərdlərin birliyi" kimi tərifindən sonra Burgess ailədaxili münasibətlər, qarşılıqlı əlaqə, həyat yoldaşı seçimi kimi ailə mövzusunda tədqiqatlar aparırdı. Burada məsələlər cəmiyyətin digər institutları ilə münasibətlərindən daha çox ailədaxili münasibətlər müstəvisində tədqiq olunurdu.

Çikaqo məktəbinin nümayəndələri Park, Mead, Cooley kimi sosioloqlar ailəni konkret empirik tədqiqatların əsas predmetinə çevirdilər. Ailə tədqiqatları Amerika Sosiologiya Cəmiyyətinin 1924-cü ildəki konfransında ailə sosiologiyası kafedrası qurulması ilə qanuni forma əldə etdi. Həmin il Groves Universitetində ailə və nikah mövzusunda dərslər tədris olunmağa başlandı. Bu dövrdə ailə sosiologiyası sahəsində yazılan ən ciddi əsərlərdən biri amerikalı sosioloq Uilyam Oqbornun "Dəyişən ailə" (1929) adlı əsəri idi. Oqborn bu əsərində diqqəti ailənin öz üzvlərinə təqdim etdiyi xidmətlərin ahənginə yönəldirdi. O, ailənin həyata keçirdiyi altı əsas funksiyaları müəyyənləşdirir və qeyd edirdi ki, bu funksiyalardan beşi, artıq ailədən-

kənar həyata keçirilir. Oqborn bu faktı ailənin icra etdiyi funksiyalarını itirməsi kimi qiymətləndirirdi. Oqbornun bu yanaşması ailə sosiologiyasında iqtisadi determinizm kimi qəbul olunur. Belə ki, o, ailədə baş verən sosial dəyişikliklərin əsas səbəbi kimi, texnologiya sahəsindəki yenilikləri və innovasiyaları qəbul edirdi. Oqbornun Amerika ailəsinin funksional mübadiləsinin dəyişikliyi haqqındakı fikirləri müsbət qarşılanmış və bunun əsasında müxtəlif konsepsiyalar yaranmışdı.

Dördüncü mərhələ ailə tədqiqatları sahəsində sisteməlik nəzəriyyə formalaşdırma mərhələsidir. Əsas sosioloji yanaşmalar və konsepsiyalar yeni tədqiqat metodları ilə birgə istifadə olunaraq, nəzəriyyə formalaşdırılmağa çalışılmışdır. Bu mərhələ əvvəlki üç mərhələnin (sosial darvinizm, sosial islahatçılıq və elmi-tədqiqat dövrü) bir sintezi kimi qiymətləndirilə bilər.

Ailə tədqiqatları sahəsində nəzəriyyələrin meydana gəldiyi ən məhsuldar dövr 1950-ci illərdən sonrakı dövr hesab olunur. Bu dövr ərzində ailə tədqiqatlarında, ilk olaraq Hill, Katz və Simpson tərəfindən 1900-1956-cı illər arasında aparılmış evlilik və ailə mövzusunda araşdırmaların nəticələri

bir araya toplanmışdır. İkinci mərhələdə isə nəzəri aspektlər müəyyənləşdirilməyə çalışılmışdır. Bu dövrdə diqqəti cəlb edən bir başqa vacib məqam isə ailə sosioloqlarının orta boy nəzəriyyəsini meydana gətirmə cəhdləridir.

1960-cı illərdə Hill və Hansenin birgə hazırladığı məqalədə Mertonun sosiologiya elmində nəzəriyyə formalaşdırma tədqiqatlarına istinad olunmuş və ailə, evlilik məsələsindəki araşdırmaları sistemləşdirəcək, orta həcmli nəzəriyyələrə olan ehtiyac üzərində durmuşdur. Bu çalışmanın ardından ailə ilə digər sosial təsisatlar arasındakı əlaqələr araşdırıldı. 1980-ci illərdə bu sahədəki bütün məsələlərə tətbiq olunan ümumi ailə nəzəriyyəsinin olmadığı haqqında fikir formalaşmışdı. Bu illər ərzində, mövcud nəzəriyyələri inkişaf etdirmə cəhdləri ilə paralel olaraq, yeni və fərqli nəzəriyyələr irəli sürmək, bu nəzəriyyələri müqayisəli tədqiqatlar aparmaq yolu ilə sınaqdan keçirmək və nəzəriyyələri meydana gətirmə metodologiyalarını inkişaf etdirmək sahəsində fəaliyyətlər həyata keçirilirdi.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru